

A TEMESVÁRI ZSIDÓSÁG A MONARCHIA IDEJÉN

SEBE KATA

(Kivonat) Temesváron az Osztrák-Magyar Monarchia idején jelentős számú zsidó népesség élt. Az 1868/69. évi zsidó kongresszus után, amikor a magyarországi zsidó hitközségekben szakadás történt, a temesvári hitközség a kongresszusi (neológ) irányzathoz csatlakozott; 1871-től azonban ortodox közösség is működik a városban. A Monarchia idején a zsidó közösségi élet virágzott Temesváron – több zsinagógát építettek, illetve több izraelita iskolát is alapítottak a korszakban. A zsidók jelentős szerepet játszottak Temesvár gazdasági és kulturális életének fejlődésében. Az izraelita hitközségből nagynevű ipari cégek vezetői, orvosok, ügyvédek, professzorok, újság- és folyóirat-kiadók, bankárok kerültek ki. A város zsidóságát is intenzív asszimilációs folyamat jellemezte – többek között nyelvi asszimilációról, gyakori névmagyarosításról, vegyes házasságokról beszélhetünk. Az asszimilálódott zsidók sajátos jellemzője a minőségileg (az iskolai teljesítmények tekintetében) jobb iskolázottság. A XIX. század második felében Temesvár ipari szerkezete nagy átalakuláson ment át, melynek eredménye a kézműipar hanyatlása és a gyáripar hatalmas fellendülése. A zsidó vállalkozók az iparosítás terén is felismerték a szükségleteket, s üzemeket, gyárakat hoztak létre.

Kulcsszavak: zsidó hitközség, Temesvár, asszimiláció, magyarosodás, minőségi iskolázottság, gyáripar

A TANULMÁNY VÁZLATA

Bevezetés

A temesvári zsidó hitközség történetének fontosabb momentumai, kiemelkedő vallási vezetői

Az asszimiláció folyamata, a polgári rétegeken belüli érvényesülés

Iskolázottság, a beiskolázást elősegítő tényezők

A zsidó vállalkozók jelentősége Temesvár iparosodásában

Zárszó

Epilógus

*

Bevezetés

Temesvár az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc bukása után az osztrák irányítás alatt álló Temesi Bánság és Szerb Vajdaság székhelye lett (1849-1860). A város megtartotta a szabad királyi státuszát és lendületes fejlődés jellemezte. 1860-ban a Bánság újból a Magyar Királyság részévé vált.

Temesvár a vidéki Magyarország legmodernebb városává fejlődött. A betelepítések és beköltözések következtében Magyarország etnikailag legszínesebb városa volt. 1919-ig Magyarországhoz (Temes vármegyéhez) tartozott. (Vizi E. Szilveszter 2003:306)

Temesvárnak a korszakban nagyvárosias jellege volt; egyházi, katonai, pénzügyi, oktatásügyi, ipari, kereskedelmi és közlekedési szempontból is vidéki központnak számított. (Berkeszi István 1900:51)

A temesvári zsidó hitközség történetének fontosabb momentumai, kiemelkedő vallási vezetői

A régészeti leletek tanúsága szerint Temesváron már a XVII. század elején volt hitközségi élet – ennek bizonyítéka több, a korszakból származó sírkő, melyek közül a legrégebbi Assael Azriel rabbié, 1636-os halálzási évszámmal.

A hitközség alapítása a zsidók Spanyolországból való kiűzetésével áll összefüggésben; a kiűzött zsidók zöme keleten, elsősorban Konstantinápolyban telepedett le. Kis részük, amely Törökországban nem tudott magának egzisztenciát teremteni, Erdélybe és Temesvárra vándorolt tovább.

A városban szefárd¹ és askenázi² közösség egyaránt működött. Az istentiszteleteket a hitközség évszázadokon át kisebb imaházakban tartotta, míg az 1860-as években egy nagyméretű templom építése vált szükségessé; 1862-ben Buziási Eisentädter Ignác akkori hitközségi elnök kezdeményezésére felépült az askenázi hitközség új, modern zsinagógája, melynek költségeit a hitközségi tagok önkéntes adományaiból fedezték. (Ujvári Péter 1929:889)

Az 1868/69. évi, Budapesten tartott kongresszus³ után - amikor a magyarországi zsidó hitközségekben szakadás történt - a temesvári hitközség a kongresszusi (neológ) irányzathoz csatlakozott. 1871-ben ortodox hitközség is alakult a városban; zsinagógát 1895-ben építettek maguknak. (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:169-170) 1901-ben Schück Bernát székesfehérvári rabbit választották a közösség vezetőjének. A hitközség kezdeményezte a Hatikvah Cionista Egyesület létesítését 1908-ban, az akkori elnök, Schattelesz Mihály vezetésével; a község tagjai közül kerültek ki a zsidó nemzeti mozgalomnak bánsági úttörői. (Ujvári Péter 1929:890)

Temesváron status quo ante⁴ izraelita hitközség is működött. Gyárvárosi⁵ templomuk Baumhorn Lipót⁶ budapesti építész tervei alapján 1899-ben épült. (Berkeszi István 1900:68)

Az Országos Rabbiképző Intézet által kibocsátott rabbik számos tudományos munkát hoztak létre a judaisztika legkülönbözőbb területein.⁷

Temesváron 1879-től kezdődően Löwy Mór (1854-1908) töltötte be a Temesvár-gyárvárosi főrabbi tisztségét. (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:213) Mint kitűnő egyházi szónok és jelentékeny tudós nagy tiszteletnek örvendett. Főképpen arameus filológiával foglalkozott, valamint több prédikációja és könyve megjelent nyomtatásban.⁸ (Ujvári Péter 1929:545)

Singer Jakabot 1896-ban avatták rabbivá, 1897-től pedig temesvári főrabbi volt. Nevéhez köthető több, a bánsági és temesvári zsidóságról írott tanulmány és könyv.⁹ (Ujvári Péter 1929:791)

Temesvár zsidó népessége a Monarchia évei alatt folyamatosan növekedett. Az alábbi táblázat lélekszámukat (Gidó Attila 2009:102) és az össznépességhez viszonyított százalékarányukat (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:47-49) mutatja:

1. Tábla: Temesvár zsidó népessége (1839-1920)¹⁰

¹ A zsidóság spanyol rítust követő ágának elnevezése. Nyelvüket (ladino, judeospanyol) megőrizték, saját szokásokat és irodalmat, liturgiát és zenei hagyományokat alakítottak ki, a babilóniai hagyományokhoz ragaszkodva. (Vizi E. Szilveszter 2003:558)

² A zsidóság úgynevezett német rítust követő irányzatának elnevezése, amely kulturális és rituális hagyományaival elkülönül a spanyol rítust követő szefárd zsidóságtól. (Élesztős László 1994:460)

³ Az izraelita hitfelekezet képviselőinek egyetemes közgyűlése, melyet 1868. december 14-én hívott össze a magyar királyi kormány I. Ferenc József elhatározása alapján. A zsidó kongresszus célja az egyházi és iskolai ügyek rendezése volt, azzal a kifejezett törekvéssel, hogy az izraelita hitfelekezet autonóm testületté váljon - maga rendezze az ország zsidó lakóinak hitéleti és iskoláztatási ügyeit az ország állami és társadalmi viszonyainak megfelelően. A gyűlés küldöttei azonban nem tudtak egységes álláspontra jutni, ezért a magyar zsidó hitközségek két vallási irányzatra, neológokra (kongresszusiak) és ortodoxokra szakadtak. (Ujvári Péter 1929:998)

⁴ A magyarországi zsidóság kis része egyik irányzathoz sem csatlakozott az 1868/1869-es kongresszus után, hanem az azt megelőző állapotokhoz ragaszkodott. Ők képezték a status quo ante irányzatot. Országos szervezetüket csak hatvan év múlva, 1927-ben alkották meg. (Kollega Tarsoly István 1997 – MEK)

⁵ Az új külvárosok közül 1720-ban keletkezett a városrész, mely a benne elhelyezkedő sok gyárról kapta a nevét 1744-ben. Más néven Fabriknak hívják. A temesvári zsidók nagy számban éltek ebben a városrészben. (Berkeszi István 1900:144)

⁶ Baumhorn Lipót (1860. december 28., Kisbér – 1932. július 8. Kisbér) építész főként zsinagógákat tervezett, Temesvár mellett Esztergomban, Szegeden, Szolnokon, Budapesten (Dózsa György úti zsinagóga) és Gyöngyösön is. (Élesztős László 1994:390)

⁷ Például: Dr Blau Lajos – A Talmudról (1920), Dr Hevesi Simon – Cultur Almanach (é. n.), Weisz Miksa - Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. dr. D. Kaufmann S. A. (1906). (Ujvári Péter 1929:668, 960)

⁸ Talmudi szó- és tárgymagyarázat (in: Magyar Zsidó Szemle, 1898); Drei Abhandlungen von Josef b. Jehuda ibn Akinin (Berlin, 1879); Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár (Szeged, 1890); Über das Buch Jonah (in: Magyar Zsidó Szemle, 1892). (Ujvári Péter 1929:545)

⁹ Jóna próféta (Budapest, 1894), Adatok a bánsági zsidók történetéhez a XVIII. században (Budapest, 1905); Temesmegye és a zsidók polgárosítása (Budapest, 1907); A temesvári zsidók az 1848/49. szabadságharcban (in: Történelmi és Régészeti Értesítő 1913/3-4); A temesvári rabbik a XVII és XVIII. században (Szinérváralja, 1928). (Ujvári Péter 1929:791)

¹⁰ 1910-ben a lakosság 10,4 %-a (7566 fő) román, 39,4 %-a (28552 fő) magyar; 1920-ban ez az érték a románoknál 19,2% (15892 fő), a magyaroknál 31,7% (26185 fő). (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:47-49)

Év	1839/40	1869	1880	1890	1900	1910	1920
Zsidóság lélekszáma	1206	2000	4019	4870	5788	6728	8296
Százalékarány		12,4 %	12,2%	12,2%	11,7%	9,2%	10%
Össznépesség		16129	32943	39918	49470	72555	82689

Az asszimiláció folyamata, a polgári rétegeken belüli érvényesülés

Az asszimilációs készség a befogadó társadalom és az asszimilálandó csoport érdekviszonyaitól függ. Magyarországon a zsidóságnak saját kollektív biztonsága szempontjából érdeke volt az asszimiláció. Egyes ellenvélemények egyrészt a zsidóság asszimilálhatatlanságát hangsúlyozták, másrészt túlságos megerősödésének, hatalomra jutásának veszélyétől tartottak, mégis, a liberális-nemesi elit többsége már korán támogatni kezdte a zsidó asszimilációt, melyet nemzeti érdekek tartottak; olyan réteget termel ki, mely a nemzeti polgárság funkcióit látja el, és egyben döntően megjavítja a nemzetiségi egyensúlyt a magyarság javára. Az asszimiláció folyamata intenzíven indult meg a reformkorban, az 1848-49-es szabadságharc alatt politikai töltést nyert, és a századvégre a zsidóság többségénél nagyjából be is fejeződött. (Karády Viktor 1997:92-93)

A magyarosodás a temesvári zsidóság körében, ha – minden bizonnyal a sváb kis- és középpolgári szívóhatás ellenereje miatt – nem érthette is el az Aradon és Nagyváradon kimutatott kiugróan magas szintet, igen előrehaladott volt. Intenzív nyelvi asszimiláció, gyakori névmagyarosítás és vegyes házasságok jellemezték az asszimiláció folyamatát. Az 1900-as népszámlálás szerint Nagyvárad zsidósága már 96 százalékban, Aradé 74 százalékban és a többségi népeiséget illetőleg (64 %-ban) nem magyar ajkú Temesváron is 59 százalékban magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A nyelvi asszimiláció gyorsaságára jellemző, hogy 1880 és 1910 között a magyar nyelvű zsidóság aránya Aradon 72 százalékról 97 százalékra, Temesváron pedig 27 százalékról 65 százalékra emelkedett. Mindez „logikusan” torkollott a bánási „zsidóság házas keveredésének” jelenségébe, amely Aradon és Temesváron 1909 és 1912 között az összes település között a legintenzívebb volt az országban, Budapestet is beleértve (Borsi-Kálmán Béla 2001:158)

Az asszimilált zsidóság olyan sajátos szimbolikus örökség, a modernizáció folytatására is szolgáló szellemi tőke és mentalitásbeli tényezők birtokába jutott, melyek lényeges előnyöket biztosítottak számára a polgári rétegeken belüli érvényesülésnél is. Az asszimiláció tehát szorosan összefüggött a polgárosodás sikerével. A fejlődés, a művelődés, a gazdasági- és civilizációs gyarapodás, valamint a presztízhierarchiában való emelkedés tudati és tudatalatti síkon egyaránt összefüggésbe kerülnek a magyar állam, a „hon” (Hungária), a magyar nép (nemzet), a magyar nyelv, a magyar történelem, kultúra, hagyomány- és érzelmvilág, önszemlélet és mitológia elsajátítandó értékeivel, a magyar állam intézményrendszerébe és közéletébe való betagozódás igényével és célkitűzésével. Ez megköveteli először a magyar nyelv megtanulását, egyre gyakoribb, készségi szintű használatát, majd végleges átvételét. Ha pedig mindez, a modellnek tekintett formák (beleértve a viselkedési normákat, kliséket, beidegződéseket, gesztusokat, mítoszokat és saját csoport-, osztály-, nemzeti előítéleteket egyaránt) hasonítása, bensővé tétele – „a magyar nemzet iránti benső érzés” tudatosodása - is megtörténik, az alkalmazkodás, beilleszkedés, hasonulás folyamata a teljes asszimilációban éri el csúcspontját.

A megmagyarosodott zsidóság megtartotta két- vagy többnyelvűségét s az idegennyelv-tudásnak mint társadalmi értéknek a kultuszát. Ennek nagy jelentősége volt az iskolai sikerek, a szakképzettség, a nyugat-európai polgári kultúra és még általánosabban a modernizációs ideológiák befogadása és közvetítése, sőt ezen túl az átlagnál mindig magasabb információs szint elérése szempontjából. Ugyanakkor az elmagyarosodott zsidóság nyelve - tekintve, hogy a nyelv-váltás legelőször és legintenzívebben a városokban s elsősorban a fővárosban történt meg - a modern városi magyar nyelv alapjait vetette meg. Ez a nyelv persze eltér a vidéki magyar nyelvi mintáktól, szókincse, dallama, ritmusa is más; mindenesetre jelentős részben ezen a nyelven ment végbe a modern európai művelődés és a tudomány megmagyarítása. (Karády Viktor 1997:93)

Az 1868-1869-es zsidó kongresszus nyomán számos zsidó az asszimilációt saját intellektuális, társadalmi és gazdasági fejlődése szempontjából részesítette előnyben, így nem vallási asszimilációról, hanem a magyarnak anyanyelvűként való elsajátításáról volt szó, ami a neológusok között rohamosabban zajlott. Összességében a bánási zsidóság körében a magyar mint beszélt nyelv előtérbe került. A jiddis számos esetben csupán családi körben vagy a hitközség berkeiben használatos nyelvvé zsugorodott. A német a zsidó családok több mint a felében második (másodlagos) nyelvvé alakult át. A kétnyelvűség gyakorlata ugyan megmaradt, azonban a bánási zsidók által beszélt német és magyar nyelvek viszonya az 1880-1910 közötti időszakban megfordult. Vagyis a magyarul beszélők, s magukat inkább magyarnak (mint németeknek) érzők aránya a magyar(ság) javára tolódott el. (Borsi-Kálmán Béla 2001:179-180) A temesvári, az aradi és a lugosi

zsinagógákban az istentisztelet domináns nyelve 1870 és 1919 között a magyar volt. (Borsi-Kálmán Béla 2001:159)

A kulturális törekvések közül kiemelhető azon temesvári zsidók „hazafiságát” bizonyító tény, hogy 1867-ben megalapították a Temesvári Izraelita Magyar Egyletet, amelynek célja a magyar nyelv terjesztése és magyar könyvtár létrehozása volt. (Blau Lajos 1891:131)

Iskolázottság, a beiskolázást elősegítő tényezők

A nagyarányú iskolázottság a feudális kor utáni zsidó társadalomtörténet egyik legfontosabb jelensége. A zsidó tanulók jelenléti aránya az egyetemeken népességi arányukhoz viszonyítva a legtöbb országban a 19-20. század fordulóján látszik tetőzni. Hasonló eredményeket a középiskolákra vonatkozóan is könnyű kimutatni. A pozitív, avagy a beiskolázást elősegítő tényezők közé tartoznak a belső kulturális és strukturális változók, köztük a vallási intellektualizmus, a túlnyomórészt városi elhelyezkedés (mely az oktatási intézmények fizikai elérhetőségét konkrétan megkönnyíti és csökkenti az iskoláztatás költségeit), a korábban beinduló demográfiai átmenettel járó kisebb gyerekszám, valamint és mindenekfelett, a többenél „polgárabb” társadalmi-gazdasági rétegszerkezet. Az iskolázottság minőségi szintjére vonatkozó kutatások eredményei nagy tömegű egyetemi diplomásra terjednek ki 1880 és 1939 között, azonkívül magyarországi (többek között budapesti és temesvári) gimnáziumok különböző osztályaiban tanuló diákoknak az 1870 és 1945 közötti években elért tanulmányi eredményeire támaszkodnak. A vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a zsidó középiskolások és egyetemisták majdnem mindenütt és minden tárgyból (középiskolákban a torna kivételével) kiemelkednek társaik közül jobb tanulmányi teljesítményeikkel. A középiskolás zsidó diákok sikere még szembetűnőbb, különösen a magasabb osztályokban. Különösen nyilvánvaló a fölényük a latinban, a német nyelvben, a nemzeti irodalomban és a történelemben, illetve – valamivel kevésbé – a matematikában és a fizikában. Minden arra mutat, hogy a befogadó társadalomban való részarányukhoz képest az asszimilálódott zsidók sajátos jellemzője a mind mennyiségileg, mind minőségileg (az iskolai teljesítmények tekintetében) jobb iskolázottság. Az elit oktatási intézményekbe való bejutásuk eleve jelentős asszimilációs szintet tételez fel, ugyanakkor ez „asszimilációs pályájuk” beteljesedését is jelenti. (Karády Viktor 2000:233-235)

Az asszimiláció hívei nem lelkesedtek azért, hogy külön zsidó iskolák legyenek. (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:187) A világi oktatás térhódítása a hagyományos zsidó iskoláztatás rovására ment. (Borsi-Kálmán Béla 2001:159) Az 1868/69. évi kongresszus után, az ortodox-neológ szakadás meggyengítette a községek összefogását - holott éppen az iskolák fenntartásához vagy újabb községekben való megnyitásához lett volna feltétlenül szükség a zsidóság összefogására. A század végén, 1895 körül, már összesen csak körülbelül 55-60 zsidó elemi iskola volt Erdély- és Bánátban. (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:187) Temesváron több izraelita iskola is működött hosszabb-rövidebb ideig (Belvárosi Izraelita Iskola, Gyárvárosi Izraelita Iskola, Gyárvárosi Újabb Izraelita Iskola, Grünfeld-féle Izraelita Iskola, Trepper-féle Izraelita Magániskola, Löwinger-féle Izraelita Magán Népiskola), ám ezek zöme is a század végére megszűnt. (Berkeszi István 1900:128, 144) A zsidó gyermekek többsége állami iskolákba iratkozott be, ez egyébként ingyenes volt. Itt megjegyezhetjük, hogy az Erdély- és Bánátban felállított zsidó iskolák 70 %-a magyar nyelvű volt, ellenben a római katolikus egyház iskoláinak csupán 56 %-a, az evangélikus iskoláknak 23 %-a, a görög katolikus iskoláknak pedig 6,5 %-a. (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:187)

A zsidó vállalkozók jelentősége Temesvár iparosodásában

A 19. század elején a modern kapitalizmus még nem jutott el Erdélybe és Bánátba. Ennek ellenére az urbanizációs folyamat következményeként találunk zsidó nagykereskedőket, szeszgyárosokat. A zsidó vállalkozók az iparosítás terén is felismerték a szükségleteket, s üzemeket, gyárakat hoztak létre. Amint a zsidók megkapták a lehetőséget a szabad vállalkozásra az iparban és a kereskedelemben, éltek is minden lehetőséggel, mind az ország javára, mind pedig saját maguk boldogulására. (Moshe Carmilly-Weinberger 1995:158)

A XIX. században, különösen annak második felében, Temesvár ipari viszonyai nagy átalakuláson mentek keresztül, melynek eredménye a kézműipar hanyatlása és a gyáripar hatalmas fellendülése lett. Temesváron a gyáralapítási kedv az Ausztriával való kiegyezés után nagyon fokozódott. Az 1869-1873 közötti években egymásután keletkeztek a gyárak. A '80-as évektől újból fokozódott a gyáralapítási kedv. A nagyipari viszonyok ettől fogva állandóan javultak. Temesvár előnyös tulajdonságokkal rendelkezett a gyárak alapításának elősegítése szempontjából (előnyös földrajzi fekvése a Balkán államaiba való kivitelt tette lehetővé; a szükséges munkaerő könnyű megszerzését elősegítette a város népes környéke; minden irányba elágazó vasúti és vízi útvonallal rendelkezett; illetve sokféle nyersanyaga volt). Temesvár, gyárainak

számát tekintve, felülmúlja az ország legtöbb városát, illetve egy statisztika azt igazolja, hogy a gyáraiban állandóan legalább 6400, a termelési főidényben pedig 7000 munkás dolgozott. (Becker Vendel, 1916:50-52)

A modernizáció kezdetén, még ha nem is volt számottevő tőkéje, a többségében kereskedelemre szorított zsidóság rendkívüli szakkompetenciával bírt a tőke racionális kezelése, a hitelszerzés és -gyümölcsöztetés, általában a pénzkezelés és befektetés terén, annyira, hogy a modern bankrendszer kialakulása előtti korszakban is már egy sor bankfunkciót látott el.

E helyzet fő oka a rendi szakmai-gazdasági megszorítások és tilalmak rendszerében rejtett, mely a zsidóságot az 1850-es évekig megfosztotta az ingatlanszerzés, a föld- és a telekvásárlás jogától. A modernizáció kezdetén tehát majdhogyan egyedül a zsidóság volt abban a helyzetben, hogy - elsősorban kereskedelmi eredetű - mozgótőkét a piaci viszonyoknak megfelelő maximális racionalitással befektethessen, nevezetesen az iparba és a közlekedésbe (vasútépítésbe). Innen a magyar zsidóság Európában valószínűleg egyedülállóan nagyfokú részvétele az iparosításban, annyira, hogy az 1860-as évekbeli Gründerzeit óta dinamikus fejlődő magyar nagyipar legmodernebb részlegeinek s az összes ipari kezdeményezés minden valószínűség szerint nagyobbik részének zsidó vállalkozók vetették meg az alapját.

A temesvári zsidók presztízsét növelte Deutsch Ignác (még 1723-ban „gründolt”, vagyis alapított) sörfőzdéje, a Fabrikshof-Bierbrauerei-Aktiengesellschaft, Singer Salamon volt az első temesvári textilgyár alapító-tulajdonosa. (Borsi-Kálmán Béla, 2001:179) Szana Zsigmond angol királyi konzul a Temesvári Bank és Kereskedelmi Részvénytársaságnak és a hozzá tartozó iparvállalatoknak volt a vezérigazgatója, melyek több mint ezer munkást foglalkoztattak; Jacobi Kálmán a Turul gyár vezérigazgatója, Kun Richárd szeszgyári igazgató, a Kereskedelmi Egyesület elnöke volt.¹¹ (Ujvári Péter 1929:889)

A zsidótörvények előestjén, 1938-ban a gyárigazgatók és -tulajdonosok többsége még mindig zsidó származású volt.

A felsorolt készségek és a morális magatartásbeli tényezők a modernizáció kezdetén Magyarországon - szemben Nyugat-Európával - majdnem kizárólag csak a zsidóságot jellemezték, néhány kisebb, idegen eredetű vállalkozói csoport mellett (németek, görögök, szerbek, örmények). (Karády Viktor, 1997:87-91)

Zárszó

Az Osztrák-Magyar Monarchia idején Temesvár zsidósága fontos szerepet játszott a város életében; többen fontos pozíciókat töltöttek be gazdasági, kulturális vagy társadalmi téren, elsősorban a neológ irányzat képviselői közül.

A liberális-nemesi elit már korán egyetértett abban, hogy a zsidó asszimiláció nemzeti érdek: olyan réteget termel ki, mely a nemzeti polgárság funkcióit látja el, és egyben döntően megjavítja a nemzetiségi egyensúlyt a magyarság javára.

Az asszimilált zsidóság a modernizáció folytatására is szolgáló szellemi tőke és mentalitásbeli tényezők birtokába jutott, melyek a polgári rétegeken belüli érvényesülést megkönnyítették. Az asszimiláció tehát szorosan összefüggött a polgárosodás sikerével.

Az 1868-1869-es zsidó kongresszus után számos zsidó az asszimilációt saját intellektuális, társadalmi és gazdasági fejlődése szempontjából előnyben részesítette; nem vallási asszimilációról, hanem a magyarnak anyanyelvként való elsajátításáról volt szó, ami a neológ zsidók között rohamosabban zajlott.

Az asszimiláció jelenségköréhez tartozik a zsidó tanulók bejutása az elit világi oktatási intézményekbe. A nagyarányú iskolázottság a feudális kor utáni zsidó társadalomtörténet egyik legfontosabb jelensége. A beiskolázást elősegítő tényezők közé tartoznak a belső kulturális és strukturális tényezők, köztük a vallási intellektualizmus, a zömében városi elhelyezkedés, a kisebb gyerekszám, a polgári társadalmi-gazdasági rétegszerkezet. A befogadó társadalomban való részarányukhoz képest az asszimilálódott zsidók sajátos jellemzője a mind mennyiségileg, mind minőségileg jobb iskolázottság. Az iskolázottság minőségére vonatkozó kutatások Temesvári gimnáziumokban is kimutatták a zsidó diákok kiválóságát. Az elit oktatási intézményekbe való bejutásuk jelentős asszimilációs szintet feltételez.

A XIX. század második felében Temesvár ipari viszonyainak javításában, a gyáripár hatalmas fellendülésében is jelentős szerep jutott a város zsidóságának. Temesváron a gyáralapítási kedv az Ausztriával való kiegyezés után gyorsan növekedett. Az 1860-as évek óta dinamikus fejlődő magyar nagyipar legmodernebb részlegeinek s az összes ipari kezdeményezés nagyobb részének zsidó vállalkozók voltak a kezdeményezői.

¹¹ A 19–20. század fordulóján a modern urbanizáció szorosan összekapcsolódott a pénzügyi szektor fejlődésével. Megfigyelhető, hogy a túlnyomóan ipari jellegű települések (Ózd, Újpest, Rózsashegy, Vajdahunyad) alacsonyabb szintű városi fejlődést mutattak, mint azok, ahol a kereskedelmi és más szolgáltatások is jelen voltak az ipar mellett (Temesvár, Pozsony, Nagyvárad, Győr). (Pogány Ágnes 2011:183)

A temesvári zsidóság körében lejátszódott asszimilációs folyamat és az ezzel összefüggő magas szintű iskolázottság, fontos gazdasági-, társadalmi szerepvállalás jellemző volt az egész Monarchia neológ zsidóságára; a Temesváron végbement változások, a polgári törekvések kiteljesedése nem egyedi jelenség a korszakban.

Epilógus

A két világháború között Temesvár jelentős cionista központ volt; eközben a városban erősödött az antiszemitizmus, 1942-ben elkezdődött a temesvári zsidóság deportálása lengyelországi náci táborokba.

1947-ben ugyan még 13600 fős zsidó közösség élt Temesváron, azonban ez a szám 1956-ra 6700-ra csökkent a kivándorlás következtében és azóta is folyamatosan fogy a város zsidó lakossága. (Haraszi György – YIVO)

Irodalom

- Becker Vendel (1916) – Temesvár *kulturgeografiai hatása a Délvidékre*. Szent-István-Társulat. Szeged
- Berkeszi István (1900) – *Temesvár kis monográfiája*. Temesvár-Kerületi Tanári Kör. Temesvár
- Borsi-Kálmán Béla – A Bánság és Temesvár a századfordulón és az első világháború előestéjén (II., befejező rész. In: *Pro Minoritate*. 2001. 1.
- Blau Lajos: Vázlatok a temesvári zsidók történetéből 1865-ig. In: *Magyar Zsidó Szemle* 8.(1891)
- Élesztős László (főszerk.) (1994) - *Magyar nagylexikon. 2. kötet And-Bag*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Élesztős László (főszerk.) (1994) - *Magyar nagylexikon. 3. kötet Bah-Bij*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gidó Attila (szerk.) (2009) - *Úton : erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek : 1918-1940*. Pro-Print. Csíkszereda.
- Haraszi György – Timișoara. In: *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. <http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Timisoara> (2013. 04. 01.)
- Karády Viktor (1997) – *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció*. Cserépfalvi könyvkiadó, Budapest.
- Karády Viktor (2000) – *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- Kollega Tarsoly István (főszerk.) (1997) – *Magyarország a XX. században. II. kötet*. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/243.html> (2013. 04. 01.)
- Moshe Carmilly-Weinberger (1995) – *A zsidóság története Erdélyben (1623-1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest
- Pogány Ágnes (2011) – Bankhálózat és városfejlődés. In: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 12. évfolyam (2011)
- Ujvári Péter (szerk.) (1929) – *Magyar Zsidó Lexikon*. Makkabi. Budapest.
- Vizi E. Szilveszter (főszerk.) (2003) - *Magyar nagylexikon. 16.kötet Sel-Szö*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Vizi E. Szilveszter (főszerk.) (2003) - *Magyar nagylexikon. 17.kötet Szp-Ung*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

© DKE 2013

<http://www.southeast-europe.org>
dke@southeast-europe.org

*

Figyelem! *Kedves kutató!* Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a dke@southeast-europe.org címre. *A tanulmányt a következőképpen idézze:*

Sebe Kata : A temesvári zsidóság a Monarchia idején. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol. 4. No. 1. (2013 tavasz) 6 p.

Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*